

Львівський національний університет імені Івана Франка

ШТОКАЛО ЯРОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ

УДК 911.373.314: (477.84)

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ
(суспільно-географічні аспекти дослідження
на прикладі Тернопільської області)

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Львів – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Заставецька Ольга Володимирівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри географії України
і туризму

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор
Коцан Наталія Несторівна,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри країнознавства
і міжнародних відносин;

кандидат географічних наук, доцент
Садовник Олег Павлович,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри економічної і соціальної географії.

Захист відбудеться 25 червня 2010 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.08 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79 000, м.Львів, вул. Дорошенка, 41, ауд. 26.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79 005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 21 травня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат географічних наук,
доцент

Телегуз О. Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Трансформація суспільних відносин, що відбуваються у процесі ринкових перетворень в Україні, зумовлює глибинні зміни в економічній і соціальній сферах, в умовах і способі життя населення. Це, своєю чергою, відображається на якості і рівні життя людей, задоволенні їх матеріальних та духовних потреб. Для розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки необхідне всебічне оцінювання досягнутого рівня життя людей в регіонах України, це стане основою для розробки нової ефективної регіональної політики.

Питання вивчення рівня життя населення регіону ще недостатньо висвітлені у науковій літературі, ще немає єдиних критеріїв визначення показників цього рівня, зокрема рівнів бідності і добробуту, існують різні погляди щодо змісту поняття “рівень життя населення”. Все це, а особливо нерозробленість даного питання суспільно-географами, зумовлює актуальність даного дослідження.

Необхідність вивчення рівня життя населення посилюється в роки економічної кризи, коли відбувається зниження показників соціально-економічного розвитку регіонів, все більше розшарування суспільства на групи людей з різними доходами, зменшення вартості робочої сили і зростання безробіття – процеси, що зменшують можливості людей до задоволення своїх потреб, що посилюють негаразди у суспільстві. Особливо актуальним є дослідження суспільно-географічних чинників формування рівня життя населення та його оцінка у компонентному та територіальному аспектах. Вивчення кількісних і якісних змін у рівні життя людей стане основою для вироблення заходів, спрямованих на вдосконалення ефективних шляхів, методів і механізмів стабілізації та подальшого зростання рівня життя населення, на створення повноцінних умов життєдіяльності людей. Це й зумовило тему нашого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрям дослідження тісно пов'язаний із загальним спрямуванням науково-дослідної роботи кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка “Проблеми соціально-економічного розвитку регіональних комплексів та систем” та з державною бюджетною темою кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету “Стратегічні орієнтири соціально-економічного розвитку України до 2020 року,” яка виконувалась на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є обґрунтування суспільно-географічних основ формування рівня життя населення у аграрно-промисловому регіоні для визначення основних шляхів забезпечення належного рівня добробуту населення і ефективного соціального розвитку.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- вивчення існуючих підходів до визначення рівня життя населення і обґрунтування теоретико-методологічних основ суспільно-географічного дослідження рівня життя населення у регіоні;
- оцінку впливу чинників на формування рівня життя населення регіону;
- аналіз сучасних підходів до оцінки компонентної структури рівня життя населення, до визначення його інтегрального показника, вибір методики оцінювання рівня життя населення регіону;
- характеристику сучасного рівня життя населення Тернопільської області на основі об'єктивних показників і самооцінки населення в розрізі окремих соціально-демографічних угруповань, районів;
- виявлення територіальних відмінностей в інтегральній оцінці рівня життя населення регіону;
- обґрунтування шляхів покращання рівня життя населення та подолання бідності у регіоні.

Об'єктом дослідження є життєдіяльність населення обласного аграрного регіону в умовах його соціально-економічної депресивності.

Предмет дослідження – суспільно-географічні чинники рівня життя населення, його просторова диференціація у розрізі соціально-демографічних груп та об'єктивно сформованих територіальних відмінностей.

Методологічна основа та методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасні наукові теорії та концепції суспільної географії, що викладені у працях українських і зарубіжних вчених (М. Агафонова, В. Жеребіна, А. Доценка, М. Долішнього, О. Заставецької, Ф. Заставного, Є. Качана, Н. Коцан, М. Книш, Е. Лібанової, С. Лісовського, М. Мальського, Л. Немець, В. Нагірної, Я. Олійника, О. Савюк, О. Садовника, А. Степаненка, С. Писаренко, М. Пістуна, В. Райцина, Н. Рімашевської, Л. Руденка, Р. Теслюка, О. Топчієва, М. Фащевського, О. Шаблія, Л. Шевчук та ін.).

У процесі наукового дослідження використано низку методів, з поміж яких виділяються загальнонаукові (порівняння, узагальнення і систематизація, системний підхід, дослідження на основі аналізу літературних джерел) та конкретно-наукові (математично-статистичний, картографічний, історико-географічний, соціологічний). Основою для вивчення рівня життя людей стали матеріали Тернопільського обласного управління статистики, Пенсійного фонду, матеріали всеукраїнських і регіональних наукових конференцій, інвестиційних форумів тощо.

Наукова новизна одержаних результатів:

вперше:

- здійснено комплексне суспільно-географічне дослідження рівня життя населення аграрно-промислового регіону;
- встановлено вплив загальних і регіональних чинників на формування рівня життя населення Тернопільської області;
- оцінено рівень життя населення регіону за об'єктивними показниками (доходи та витрати домогосподарств, соціальні індикатори та ін.) та за самооцінюванням населенням цього рівня;
- на основі багатовимірного математичного аналізу показників рівня життя населення виділено в межах області три кластери (групи) районів;
- обгрунтовано напрямки поліпшення рівня життя населення у сільській місцевості та у містах регіону;

удосконалено:

- критерії визначення рівня життя населення;
- методика оцінки компонент рівня життя та інтегральної оцінки цього рівня;

отримали подальший розвиток:

- нові підходи до розрахунку індикаторів рівня життя населення;
- шляхи підвищення трудових доходів населення за рахунок розвитку в області сільського господарства, транспорту, будівництва, рекреації тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки і рекомендації, що містяться у дисертації, мають важливе практичне значення. Вони можуть бути використані органами державного управління та місцевого самоврядування для розробки програм соціально-економічного розвитку регіону та для подальших аналогічних досліджень в інших регіонах країни, для реалізації основних напрямів регіональної економічної і соціальної політики. Вони реалізуються при викладанні дисциплін "Географія населення", "Демографічна та етнічна географія України", "Соціально-економічна географія України" у Тернопільському національному

педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка та “Регіональна економіка”, “Демографія”, “Ринок праці”, “Соціальна політика” у Тернопільському національному економічному університеті.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора. Наукові положення, висновки і рекомендації одержані автором самостійно і виступають його внеском у розвиток суспільної географії, зокрема у теорію і методологію територіальної організації життєдіяльності населення. Всі публікації підготовлено одноосібно.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Положення дисертаційного дослідження апробовані на всеукраїнських науково-практичних конференціях “Регіональні аспекти зайнятості та ринку праці” (Тернопіль, 2004), “Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів” (Тернопіль, 2009). Матеріали дисертаційного дослідження використані у держбюджетній темі 0105 U 000860 “Регіональні проблеми вдосконалення розвитку і розміщення продуктивних сил України” кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету. Результати дослідження використані у держбюджетній прикладній темі “Стратегічні орієнтири соціально-економічного розвитку України до 2020 р.” на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 11 наукових публікаціях, з яких чотири – у фахових наукових виданнях, що входять до переліку Вищої Атестаційної Комісії України. Усі публікації належать автору особисто, їх загальний обсяг становить 4,7 друкованих аркуші.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок, в т.ч. 23 рисунки, 23 таблиці, 35 додатків. Список використаних джерел налічує 208 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі дисертації “Теоретико-методологічні засади дослідження рівня життя населення регіону” розглядаються особливості еволюції соціально-економічної категорії “рівень життя населення”, узагальнений досвід міжнародних і вітчизняних методик оцінювання рівня

життя населення, показано методичні підходи суспільно-географічного дослідження рівня життя населення регіону та його оцінки.

Виникнення і становлення категорії “рівень життя населення” в економічній та соціологічній літературі пов’язано із розвитком теорії економічного добробуту, яка описувалась як рівень задоволення матеріальних потреб суспільства. Впродовж XIX – XX ст. представники різних наук вносили свої пропозиції щодо оцінки рівня життя, включаючи до аналізу різноманітні аспекти цієї категорії, позаяк вона є міждисциплінарною. Крім матеріального добробуту, економісти починають враховувати потреби населення і рівень їх задоволення, умови довкілля, праці і відпочинку, доступність освіти, медичне обслуговування та ін. Відбувається поступове перенесення уваги з економічних на соціальні аспекти досліджень. У географічний понятійно-термінологічний апарат “рівень життя” запроваджено із поняттям “спосіб життя” (Р. Кабо), але ця категорія набула широкого поширення у процесі розвитку географії населення (друга половина XX ст.), вона нерідко вживається у кінці XX ст. поруч із категорією “якість життя” і нерідко ототожнюється з нею. Питання рівня і якості життя людей дістають все більше зацікавлення в Україні у зв’язку з географічними дослідженнями проблем життєдіяльності населення (М. Фашевський, А. Доценко, О. Шаблій, О. Топчієв та ін.). Сучасні дослідники розмежовують категорії “рівень життя”, “якість життя”, “спосіб життя”, “комфортність життя”. При цьому рівень життя населення відображає ступінь його забезпечення необхідними для життя матеріальними і духовними благами, досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення потреб людей у цих благах.

Рівень життя населення визначається, з одного боку, складом і величиною потреб у різних життєвих благах (продукти харчування, одяг, житло, транспорт, різні комунальні і побутові послуги, освіта, медичне обслуговування, культурно-просвітні заходи і т.д.), з іншого боку – можливістю їхнього задоволення, виходячи з пропозицій на ринку товарів та послуг і реальних доходів людей. У свою чергу, і розмір реальної заробітної плати, і рівень життя населення визначаються ступенем ефективності виробництва на основі використання досягнень науково-технічного прогресу, розвитком сфери послуг, освітнім і культурним рівнями населення.

Поєднуючи в собі характеристику різних аспектів та компонентів життєдіяльності людини, рівень життя населення стає своєрідним мірилом загальної оцінки ефективності державної соціально-економічної політики.

Ефективна державна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована

лише за умови всебічного врахування системної дії різноманітних чинників та застосування повної системи показників оцінки рівня життя.

Узагальнення світового і вітчизняного досвіду визначення конкретних параметрів, за допомогою яких можна оцінити ступінь задоволення соціально-економічних потреб людини, свідчить про те, що на сучасному етапі ще не визначені обґрунтовані критерії об'єктивної оцінки показників, на основі яких можна визначити реальний стан рівня життя різних соціальних верств населення.

Для суспільної географії особливо важливим є розкриття регіональних закономірностей формування рівня життя населення із врахуванням показників економічного, соціального, екологічного і духовного розвитку територіальних спільнот людей і регіонів загалом.

Дослідження рівня життя населення регіону – складний процес, він проводиться у певній послідовності. Основні етапи дослідження населення представлені на схемі (рис. 1).

Основними індикаторами рівня життя населення є показники економічного добробуту, соціального розвитку та екологічної ситуації. У роботі вони представлені у розрізі адміністративних районів, міської та сільської місцевостей. За допомогою статистичного і картографічного методів виявлені закономірності формування рівня життя населення у регіоні, його відмінності серед окремих соціальних груп населення та у різних типах населених пунктів.

У другому розділі роботи **“Суспільно-географічні чинники формування рівня життя населення Тернопільської області”** встановлено вплив загальних, регіональних і локальних чинників на рівень життя людей у регіоні, його окремих частинах, у містах і сільській місцевості. Визнано визначальний вплив загальних чинників (законодавча база, нормативно-правове забезпечення рівня життя людей), що формують певний стандарт життя у країні загалом.

Найважливіший регіональний чинник – тип освоєння території та рівень її освоєння. Він відображає рівень соціально-економічного розвитку території, напрям її господарської спеціалізації. Тернопільська область є давньоосвоєним густозаселеним агропромисловим регіоном, який за рівнем розвитку відноситься до депресивних. Займаючи 2,3 % території України, область виробляє 1,2 % валової доданої вартості, в розрахунку на одну особу тут виробляється 7,0 тис. грн. ВДВ, що у два рази менше, ніж загалом в країні (26 місце серед регіонів). Приріст фізичного обсягу ВДВ (1-2 % за рік) ще значно нижчий, ніж в інших регіонах, тому населення регіону біднішає швидше, ніж все населення України.

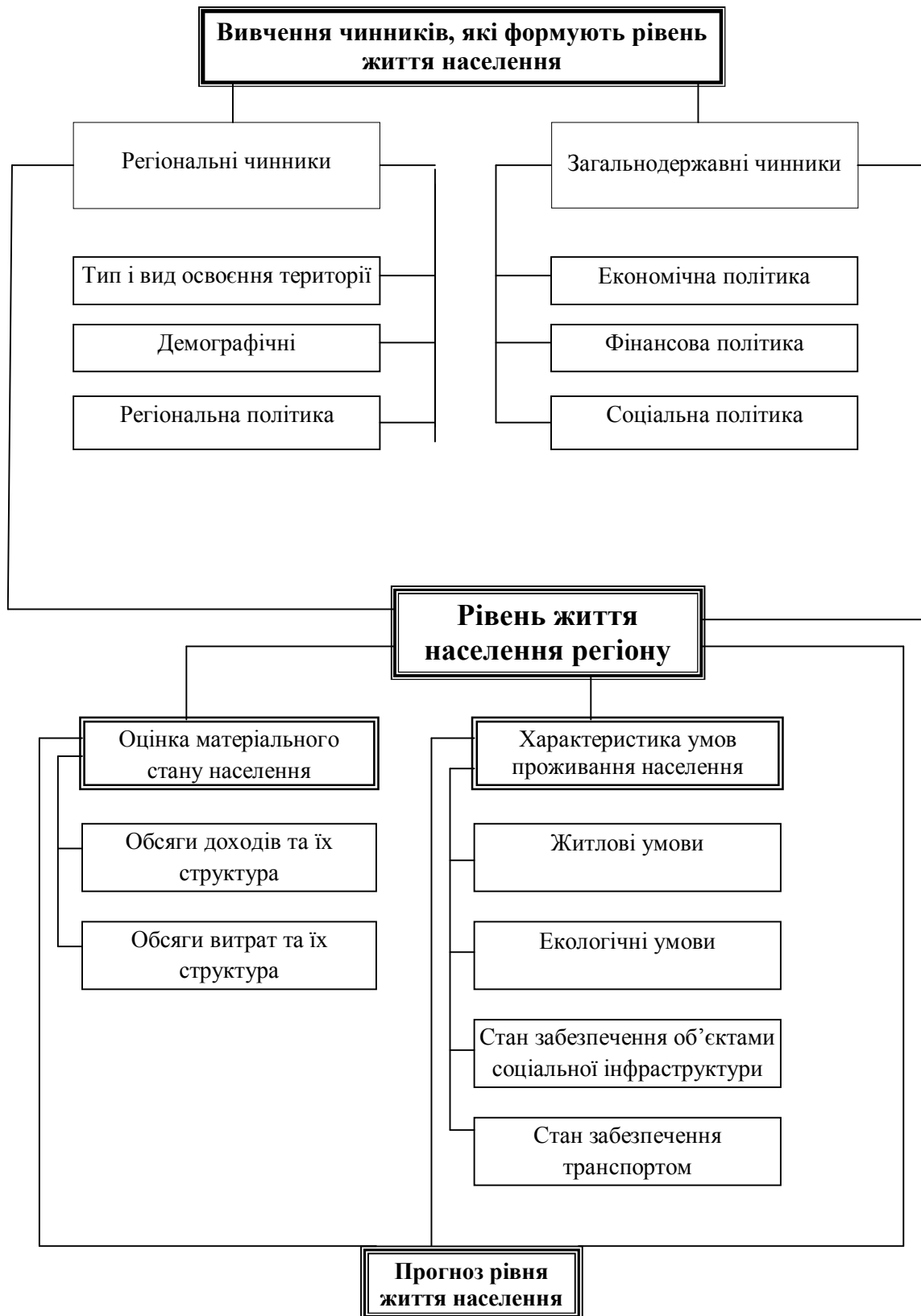

Рис. 1. Схема суспільно-географічного дослідження рівня життя населення регіону

Область відзначається низькими доходами населення, на це впливає переважна зайнятість населення у сільськогосподарському виробництві – галузі, в якій доходи людей невисокі. Реформування сільського господарства, перехід на виробництво сільськогосподарської продукції переважно в індивідуальних високозатратних господарствах ще не приносить значних доходів виробникам. Отримання селянами орендної плати за земельні паї (переважно в натуральній формі) не є вагомим чинником підвищення доходів селянських родин. Важливими джерелами доходів населення області є транспорт і зв'язок, розвиток малого і середнього бізнесу у галузях сфери послуг. Негативно впливають на це невеликі обсяги інвестицій, ріст цін та показників інфляції, що в останні роки різко вплинули на рівень життя людей у регіоні, постійно знижуючи його.

Демографічний чинник справляє важливий вплив на склад і функціонування домогосподарств, їх структуру, спосіб і умови життя людей. Депопуляційні процеси, що характерні для Тернопільської області, призвели до зменшення кількості членів домогосподарств, передусім дітей, до збільшення кількості осіб пенсійного віку у їх структурі (у 35 % домогосподарствах немає жодної працездатної особи). Це накладає відбиток на доходи і витрати сімей, вони зменшуються.

Деяке збільшення рівня життя спостерігається у домогосподарствах, члени яких перебувають на заробітках за кордоном, і матеріально підтримують свої родини.

На рівень життя населення впливає і тип населеного пункту. Чим більше населення і ширша його функціональна структура, тим вищий рівень життя його мешканців. Переважання в регіоні сільського розселення (майже половина – малі села), звуження функцій поселень (а відповідно і сфери прикладання праці) зумовлюють невисокі доходи селян, недостатнє забезпечення сіл об'єктами соціальної інфраструктури. За цими показниками регіон помітно відстає від інших областей країни.

Установлено вплив екологічного чинника на рівень життя населення: він незначний у Тернопільській області, але має певні особливості у районах. За ступенем сприятливості умов життя населення виділено райони з відносно несприятливою, сприятливою і середньосприятливою екологічною ситуацією. За допомогою показників рангової кореляції (+ 0,57) виявлено помірно сильний зв'язок між рівнем сприятливості екологічної ситуації і сприйняттям населенням умов свого проживання, що є також важливим індикатором рівня життя людей.

У третьому розділі **“Оцінка сучасного стану рівня життя населення Тернопільської області і шляхи його підвищення”** подано особливості

формування і структуру доходів та витрат населення регіону, виявлено позиціонування адміністративних районів за окремими показниками рівня життя та його інтегральною оцінкою.

За всіма показниками, прийнятими для компонентної оцінки рівня життя населення (середня зарплата, обсяг послуг, забезпечення житлом, рівнями освіти та охорони здоров'я) область займає низькі показники в Україні.

Рівень життя населення Тернопільської області характеризують невеликі доходи, у яких майже третину становить зарплата і майже половину – соціальні трансферти. Поступово зменшуються доходи населення від власності – (за 2000–2007 рр. – майже у три рази). Це, передусім, доходи людей, що мають житло і винаймають його, або мають земельні ділянки і здають їх в оренду. Більші грошові доходи у жителів міст, домогосподарствах з дітьми та членами сімей, що працюють. Внаслідок низьких показників оплати праці у галузях господарства та високого рівня безробіття (8,6 %) розміри заробітної плати в області є найнижчими в Україні (у 2007 р. – 943 грн.), але вона поступово збільшується.

Деякі надходження населення має від земельних ділянок (переважно в натуральному виразі, їх має понад 50 % домогосподарств), а також від продажу сільськогосподарської продукції (10,8 %).

За даними вибіркового обстеження, за рівнем середньодушових загальних доходів – 45,2 % населення знаходиться нижче від прожиткового мінімуму (в Україні – 29,3 %, 2007 р.), зокрема 47,4 % в містах і 43,5 % – у сільській місцевості.

Загалом є позитивні тенденції у структурі сукупних доходів (збільшення трудових надходжень, зниження натуральних доходів), але вони нівелюються у роки економічної кризи збільшенням рівня інфляції і зростанням цін на товари, в т.ч. і товари продовольчої групи.

Майже половину своїх доходів домогосподарства витрачають на продукти харчування і товари першої необхідності, що також є ознакою низького рівня життя. Більші витрати на найнеобхідніші товари (60%) мають міські жителі порівняно з сільськими (40 %). Незважаючи на повільне збільшення доходів, що подає офіційна статистика, в області збільшуються витрати на придбання нерухомого і рухомого майна, що свідчить про наявність

в регіоні тіньового сектора економіки і про значні трансферти заробітчан своїм родичам. Саме це певною мірою означає підвищення рівня життя домогосподарств, у яких є заробітчани. За самооцінкою населенням свого рівня життя, проведеного внаслідок соціологічного опитування, понад

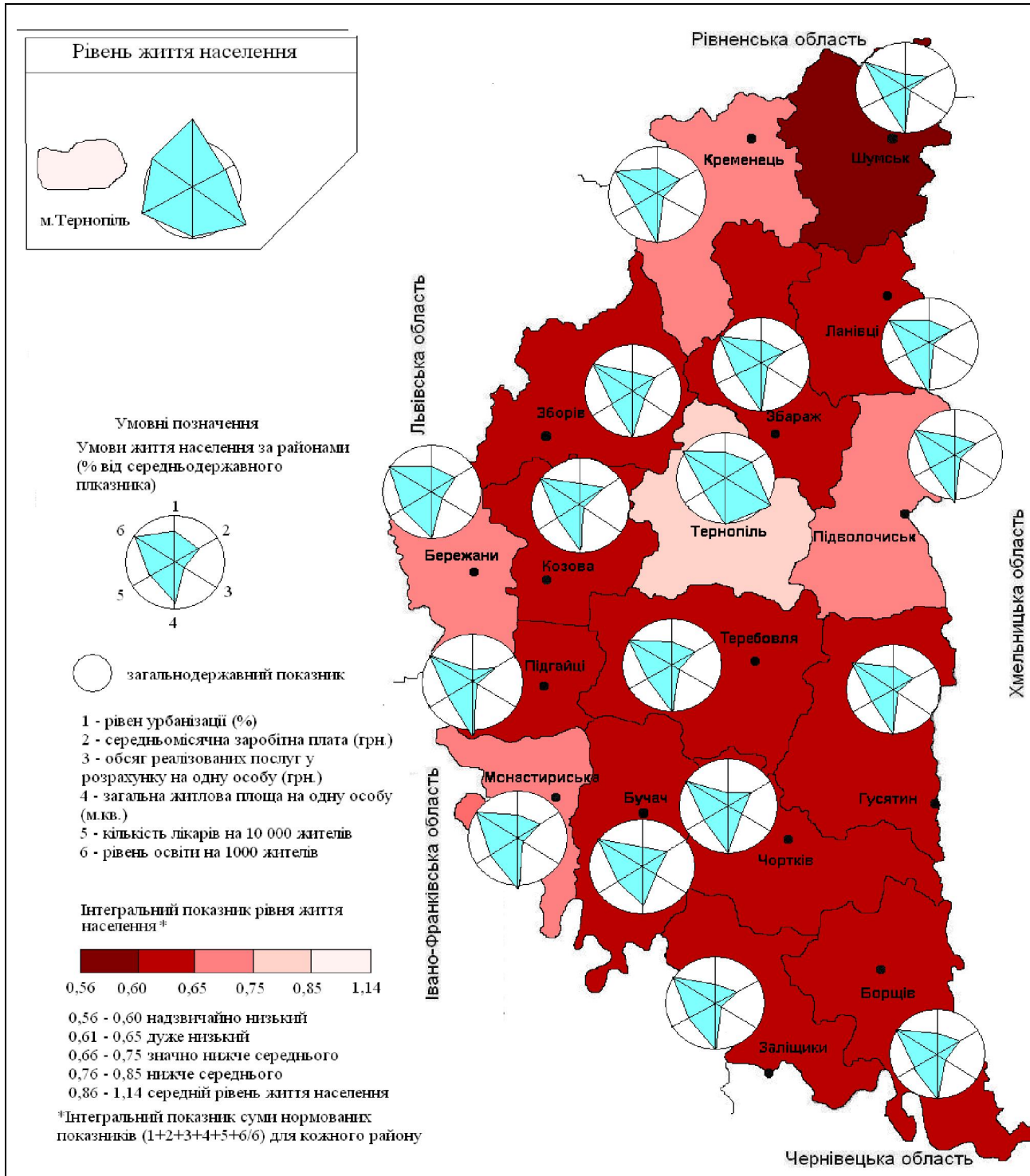
54 % населення області визнало себе бідними, 42 % – із середнім рівнем доходів, мали неповноцінне харчування – 4,2 % членів домогосподарств.

Рівень життя населення характеризується низкою показників, збільшення яких позитивно впливає на нього, їх ще називають показниками-стимуляторами, це: середньомісячна зарплата, обсяг реалізованих послуг, забезпеченість житлом, рівень охорони здоров'я (кількість медичних працівників в розрахунку на 10 000 жителів), рівень освіти (кількість осіб, що мають вищу і середню освіту в розрахунку на 1000 жителів), показники народжуваності та ін. Сума цих нормованих показників дає інтегральний показник рівня життя. Нами здійснено геопросторовий аналіз перерозподілу цих показників, результати його нанесено на картосхему (рис. 2). За цим показником жоден з районів Тернопільської області не досягає середньоукраїнського і середньообласного рівнів. Тільки м. Тернопіль має значення цього показника вище 1,0 (1,15).

Найвищими показниками, що формують рівень життя населення, є рівні освіти (1,04) і охорони здоров'я (1,0), забезпеченість населення житлом (1,0). У багатьох районах вони значно перевищують середньообласні показники, особливо щодо рівня освіти та забезпечення житлом. Водночас за рівнем доходів, а особливо заробітної плати (0,7), область знаходиться серед відсталіх регіонів. Найнижчі ці показники у Шумському, Підгаєцькому, Зборівському, Монастириському районах, взагалі у жодному з районів і у м. Тернополі заробітна плата працівників не досягає середньоукраїнського показника.

На рівень життя населення впливають показники-дестимулятори (рівні смертності, злочинності, безробіття, захворюваності, забруднення довкілля та ін.), чим вищі значення цих показників, тим рівень життя населення є нижчим. В області досить високими є показники безробіття, в усіх районах вони перевищують пересічно український рівень. Це зумовлено постійним зниженням рівня зайнятості населення. Область відноситься до регіонів, де попит і пропозиція робочої сили є найменш збалансованими (навантаження на одне вільне робоче місце становило у 2007 р. 17 осіб).

Важливим індикатором рівня життя людей є механічний рух населення. Негативне міграційне сальдо (понад 2000 осіб на рік) є свідченням незадоволення населенням умовами життєдіяльності у регіоні і в країні загалом. Збільшення показників смертності, злочинності, захворюваності на різні види хвороб, передусім інфекційних, є також результатом зниження рівня життя населення в останні роки.

**Рис. 2. Інтегральні показники рівня життя населення
Тернопільської області**

Враховуючи основні складові рівня життя населення, нами здійснено методом багатовимірного математичного аналізу кластеризацію адміністративних районів Тернопільської області за рівнем життя населення (рис. 3).

Маючи загалом рівень життя населення нижчий від середньоукраїнського у всіх районах, спостерігаються певні територіальні відмінності у показниках. Це дозволяє виділити такі типи районів (кластери):

1) райони з найвищими у регіоні показниками життя населення – Тернопільський, Кременецький, Гусятинський;

2) райони із середньообласними показниками рівня життя:

а) із невисоким рівнем заробітної плати, високими рівнями забезпечення житлом і розвитку освіти, найнижчим безробіттям – Збараський, Борщівський;

б) із невисокими рівнями заробітної плати, освіти і забезпечення житлом, високими рівнями злочинності і захворюваності – Тербовлянський, Чортківський, Бережанський;

в) із середньообласними показниками заробітної плати, освіти, високим забезпеченням житлом, високими показниками злочинності і невисоким безробіттям – Козівський, Зборівський, Бучацький, Підгаєцький, Заліщицький;

3) райони із найнижчими в області показниками рівня життя – Лановецький, Шумський, Монастирський, Підволочиський.

Для кожної групи районів мають бути визначені головні напрями соціально-економічного розвитку, які були б спрямовані на підвищення рівня життя людей, поліпшення його якості. Для всіх районів – це активізація соціально-економічного розвитку у поселеннях всіх типів шляхом трансформації структури виробництва, розвитку сфери послуг. У роботі подані конкретні рекомендації щодо розвитку різних галузей у районах кожного з кластерів.

Так, для районів другого типу необхідне суттєве поліпшення у забезпеченні медичними, культурними закладами, житлом, а третього типу, – крім цього, зменшення рівнів безробіття, злочинності тощо.

Згідно із “Стратегією розвитку Тернопілля до 2015 року” пропонується перетворення Тернопільської області на інвестиційно привабливий регіон з конкурентною економікою, у регіон чистого природного середовища, високорозвиненої культури, туризму та рекреації, у регіон з високим рівнем розвитку людських ресурсів, продуктивною зайнятістю населення, ефективною системою надання соціальних послуг.

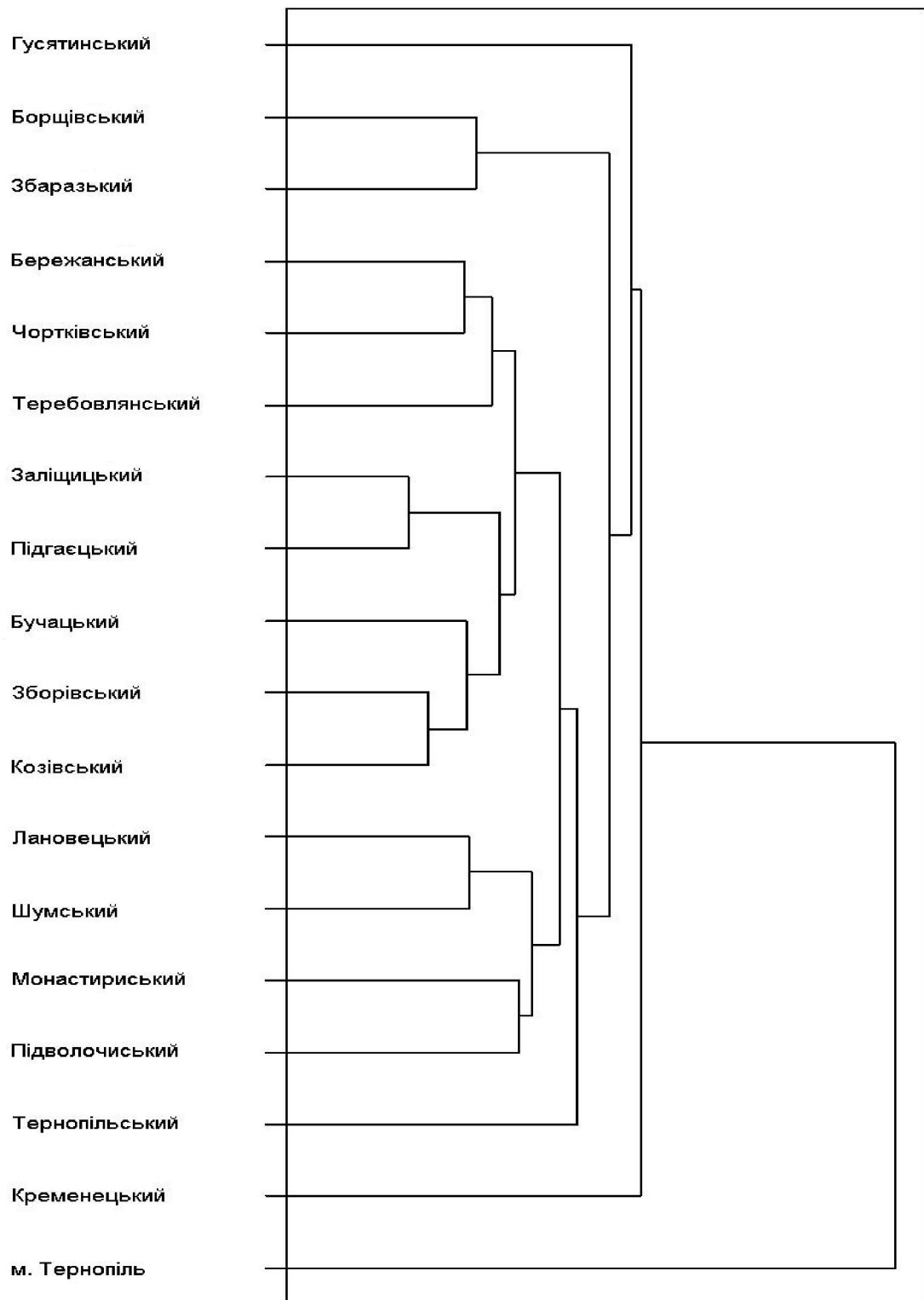

Рис. 3. Граф “дерево - поєднань” адміністративних районів Тернопільської області за показниками рівня життя населення

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі виконано суспільно-географічне дослідження рівня життя населення регіону. На підставі проведених досліджень отримано такі висновки:

1. Рівень життя населення є складною категорією суспільно-географічної науки, що відображає значною мірою рівень соціально-економічного розвитку території. Звідси випливає необхідність використання оцінки рівня життя населення як основи для планування і прогнозування комплексного розвитку регіону. Відповідно, актуальним питанням є вивчення рівня життя населення з позицій суспільної географії, розробка теоретичних і методичних основ його дослідження.

2. Аналіз різноманітних підходів до розуміння змісту категорії "рівень життя населення" засвідчив її відмінність від категорій "якість життя", "спосіб життя", "умови життя" тощо. Встановлено, що рівень життя у широкому розумінні відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб людини, ступінь їх задоволення, а також умови в суспільстві для задоволення таких потреб. Якщо якість життя є відображенням інтегральної оцінки умов життєдіяльності людей, то рівень життя – це покомпонентна характеристика таких умов.

3. Рівень життя населення є надзвичайно багатограним поняттям. Тому його оцінювання може здійснюватися як за об'єктивними показниками відповідності умов життєдіяльності певним життєвим стандартам, так і за суб'єктивною оцінкою населенням рівня задоволення власним життям. Позаяк рівень життя є інтегральною характеристикою розвитку суспільства загалом, то його оцінювання необхідно здійснювати з врахуванням сукупної дії просторово організованих чинників та побудовою такої покомпонентної структури цієї категорії, що враховує найрепрезентативніші характеристики такого рівня. До таких віднесено групу показників, що характеризують ступінь матеріального забезпечення населення регіону, та соціальні індикатори. За їх допомогою можна отримати характеристику складових рівня життя і обчислити його інтегральний показник, що зроблено в роботі для Тернопільської області загалом і для окремих її регіонів, для міст і сільської місцевості.

4. Рівень життя населення регіону є наслідком сукупної дії загальних, регіональних та локальних чинників. Загальні чинники проявляються через економічну і соціальну політику держави, які визначають цілі і напрямки діяльності щодо підвищення рівня життя, встановлюють правові гарантії тих чи інших можливостей для задоволення потреб. Вони конкретизуються через

різні проекти і програми, дії владних структур щодо матеріального забезпечення людей, їх соціальну підтримку.

Регіональні чинники (тип і рівень освоєння території, демографічний розвиток, природні і екологічні умови, регіональна економічна і соціальна політика тощо) впливають на обсяги і структуру доходів та витрат людей, особливості їх життєдіяльності (відтворювальної, трудової та ін.) у певному регіоні. Встановлено, що вирішальний вплив на рівень життя населення Тернопільської області мають загальні чинники, а з регіональних – тип освоєння і рівень освоєності території. Екологічний чинник суттєвого впливу у цьому регіоні не має, бо Тернопільська область відноситься до "відносно чистих" регіонів України.

5. За допомогою системи індикаторів здійснено аналіз рівня життя населення Тернопільської області, встановлено, що цей регіон відноситься до бідних за показниками доходів і витрат населення, всі соціальні показники (за винятком рівня освіченості людей) значно нижчі від середньоукраїнських.

Аналіз територіальних особливостей окремих складових рівня життя населення і його інтегрального показника дозволило виділити в межах області три групи районів (кластерів) з різним рівнем життя населення; для них обґрунтовані головні напрямки підвищення цього рівня.

6. Результати самооцінки населенням рівня задоволення матеріальних потреб підтвердили висновок про низький рівень життя людей у регіоні. Понад половина респондентів соціологічного опитування (січень 2009 р.) визнали себе бідними, основним джерелом доходу в них була зарплата або пенсія (найнижчі в Україні), вони відмовляють собі у найнеобхіднішому, крім продуктів харчування. Більшість бідних людей проживає в сільській місцевості, де доходи від сільськогосподарського виробництва ще низькі, а орендна плата за земельні паї є натуральною. Деяке піднесення рівня життя, що спостерігалось у 2004–2005 рр., знівельовалося кризовими процесами у виробництві, зростанням показників інфляції та цін.

7. Для подолання бідності, піднесення рівня життя населення необхідні зусилля як уряду, так і органів місцевого самоврядування. Регіональна політика уряду повинна бути спрямована на ефективне використання ресурсного потенціалу та створення сприятливих умов для динамічного соціально-економічного розвитку Тернопільської області. З цією метою у регіоні розроблена і має бути реалізована "Стратегія розвитку Тернопілля до 2015 року". У ній пропонуються заходи з перетворення регіону з депресивного у інвестиційно привабливий з конкурентною економікою. Пріоритетний розвиток сільського господарства, транспорту, туризму, галузей промисловості, що використовують місцеву сировину, розвиток малого і середнього бізнесу, передусім у сфері послуг, рекреації тощо, стане

важливими джерелами доходів міських і сільських жителів регіону, що значно підвищить рівень їх життя у майбутньому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Штокало Я. Методичні підходи до оцінки рівня життя населення регіону / Ярослав Штокало // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 24. – С. 82-86.
2. Штокало Я. Класифікація чинників формування рівня життя населення в регіоні / Ярослав Штокало // Історія української географії / Укр. географічне т-во, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2008. – Вип. 18. – С. 97-99.
3. Штокало Я. Доходи домогосподарств – показник рівня життя населення / Ярослав Штокало // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2010. – Вип. 28. – С. 55-58.
4. Штокало Я. Інтегральна оцінка рівня життя населення регіону (на прикладі Тернопільської області) / Ярослав Штокало // Історія української географії / Укр. географічне т-во, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2009. – Вип. 20. – С. 85-89.

Тези доповідей:

5. Штокало Я. Ю. Концептуальні аспекти вивчення рівня життя населення регіону / Я. Ю. Штокало // Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 1-2 жовт. 2009 р. – Тернопіль, 2009. – С. 46-50.
6. Штокало Я. Чинники і тенденції трудової еміграції / Я. Штокало // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 13-14 травня 2004 р. – Тернопіль, 2004. – С. 53-54.

Статті в інших наукових виданнях:

7. Штокало Я. Ю. Деякі напрямки регіональної політики у розвитку економіки України / Я. Ю. Штокало // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – Вип. 4. – С. 63-67.

8. Штокало Я. Ю. Регіональна політика в Україні, її проблеми і тенденції / Я. Ю. Штокало // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – Вип. 8. – С. 93-99.

9. Штокало Я. Людський розвиток та рівень життя населення /Я. Штокало // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТДЕУ. – Тернопіль, 2006. – Вип. 11. – С. 114-116.

10. Штокало Я. Рівень життя населення як результат соціального і економічного розвитку / Я. Штокало // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України : зб. наук. праць. / Терноп. держ. екон. ун-т ; гол. ред. Качан Є. П. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – Вип. 12. – С. 132-134.

11. Штокало Я. Соціальні параметри рівня життя населення /Я. Штокало // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України : зб. наук. праць. / Терноп. нац. екон. ун-т ; гол. ред. Качан Є.П. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – Вип. 13. – С. 124-129.

АНОТАЦІЯ

Штокало Я. Ю. Рівень життя населення регіону (суспільно-географічні аспекти дослідження на прикладі Тернопільської області). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук зі спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2010.

Проведено ретроспективний аналіз категорії “рівень життя”. Розкрито його розуміння із суспільно-географічних позицій, співвідношення категорій “рівень життя”, “якість життя”, “комфортність життя”, “спосіб життя”. Визначена сутність кожної з них. Представлені основні підходи до оцінювання рівня життя, що існують у світовій та в українській науці. Обґрунтовано критерії оцінювання рівня життя у регіоні та визначена методика його суспільно-географічного дослідження. Проаналізовано вплив загальних, регіональних і локальних чинників на формування рівня життя населення у Тернопільській області. Проведена покомпонентна та інтегральна оцінка рівня життя населення у регіоні; за допомогою багатовимірного математичного аналізу визначені територіальні особливості рівня життя на території області, обґрунтовано основні напрямки підвищення рівня життя населення.

Ключові слова: рівень життя населення, добробут населення, бідність населення, індикатори рівня життя населення, доходи населення, витрати населення.

АННОТАЦІЯ

Штокало Я. Ю. Уровень жизни населения региона (социально-географическое исследование на примере Тернопольской области). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2010.

Проведено ретроспективное исследование категории “уровень жизни”. Проанализированы особенности становления данной категории в экономической науке, социологии и общественной географии, как междисциплинарной дефиниции. Раскрыто соотношение понятий “уровень жизни”, “качество жизни”, “комфортность жизни”, “способ и образ жизни” и определена сущность каждой из них. Выявлены основные научные подходы в данной сфере исследований в мировой и украинской науке. Обоснованы критерии оценки и методика социально-географического исследования уровня жизни населения в регионе. Для оценки использовались индикаторы-стимуляторы и индикаторы-дестимуляторы, объединенные в группы, отображающие материальное благосостояние, духовное развитие, здоровье населения, экологическую ситуацию окружающей среды. Проанализировано влияние общих (правовая и нормативная база, экономическая и социальная политика государства), региональных (тип и степень освоенности территории, структура хозяйства, демографическая и экологическая ситуация) и локальных (тип поселений, транспортно-географическое положение и др.) факторов на уровень жизни населения Тернопольской области. Проведена компонентная и интегральная оценка уровня жизни населения. Административные районы проранжированы по отдельным показателям, иллюстрирующим материальное благосостояние и духовное развитие населения. Проведена интегральная оценка и самооценка населением уровня жизни. С помощью метода многомерного математического анализа выделено три группы районов: с высоким, средним и низким уровнем жизни (относительно среднего по области показателя).

Научно обоснованы главные направления повышения уровня жизни населения в регионе; выделены приоритеты активизации социально-экономического развития, а именно – развития малого и среднего бизнеса,

инвестиционной деятельности, развития сельского хозяйства, строительства, рекреации, транспорта, сферы услуг.

Ключевые слова: уровень жизни населения, благосостояние населения, бедность населения, индикаторы уровня жизни населения, доходы населения, расходы населения.

SUMMARY

Shtokalo Ya.Yu. Living standation of population in the region (social and geographical aspects of the research on the example of Ternopil region). Manuscript.

The Thesis for the Degree of Candidate of Geographical sciences in Speciality 11.00.02. – Economic and social geography. – Lviv national University named after Jvan Franko – Lviv, 2010.

The dissertation deals with the realizing the retrospective analysis of the category “standard of life” research, its understandion from the social and geographical positions. Correlation of the categories “level of living”, “guality of life”, “comfort of life”, “way of life” is exposed and it is determined their essence. The main approaches to the evaluation of living standard which are both in Ukraine and all around the world are represented. The criterions the evaluation of standard of living in a region are chosen and the method of social and geographical research of this level is defined. The influence of general, regional and local factors on the forming the living standard of people in Ternopil region is analyzed. The integral estimation of living standard of population in the region is conducted with the help of multidimensional mathematical analysis. The territorial peculiarities of the region are determined and it is proved the main directions of such level increasing.

Keywords: living standard of population, welfare of population, poverty of population, indicators of people living standard, profits of people, expense of people.